

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 374, (349.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-12/1>

РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО: ІСТОРИЧНА ОСНОВА ВИРІШЕННЯ СУЧАСНИХ ЦИВІЛЬНИХ І ТРУДОВИХ КОНФЛІКТІВ

ROMAN PRIVATE LAW: THE HISTORICAL BASIS FOR RESOLVING MODERN CIVIL AND LABOR CONFLICTS

Аргат Я.П., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
orcid.org/0000-0003-2993-9735

Єфремова І.І., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
orcid.org/0000-0003-4831-508X

Ломакіна І.Ю., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
orcid.org/0000-0001-9184-0862

Ностіна О.І., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
orcid.org/0000-0001-6331-7222

Стаття присвячена римському приватному праву: історична основа вирішення сучасних трудових і цивільних конфліктів, традиційно розглядається як одна з найважливіших складових правової культури, що сформувала основу сучасних європейських та світових правових систем. Його інститути та принципи стали не лише історичним надбанням, а й дієвим інструментом для осмислення та вирішення актуальних проблем у сфері цивільних і трудових відносин. У статті здійснюється комплексний аналіз ключових положень римського права, зокрема норм, що регулювали власність, зобов'язання, договори та способи захисту прав, з метою виявлення їхньої актуальності для сучасної правової практики. Особлива увага приділяється порівнянню історичних підходів до вирішення конфліктів із сучасними механізмами регулювання цивільних і трудових спорів. Хочемо підкреслити, що римське право заклало універсальні принципи рівності сторін, свободи договору та справедливості, які й сьогодні залишаються базовими орієнтирами у вирішенні конфліктів між суб'єктами цивільних і трудових правовідносин. Показано, що римські юристи виробили системний підхід до врегулювання конфліктів, який поєднував формальну визначеність із гнучкістю застосування норм. У статті також розглядається значення римського права для розвитку трудових відносин, адже ще в античності існували правові конструкції, що регулювали працю найманих осіб, відповідальність роботодавців та захист інтересів працівників. Це дає змогу простежити історичну еволюцію трудових норм і зрозуміти їхню сучасну інтерпретацію.

Зроблено висновок, що звернення до римського приватного права не є лише історико-правовим дослідженням, а має практичне значення для вдосконалення сучасних механізмів вирішення цивільних і трудових конфліктів. Судова практика спирається на баланс інтересів роботодавця і працівника, що має коріння у римських концепціях рівності та добросовісності.

Римське право стало історичною основою для формування сучасних кодексів, зокрема Цивільного та Трудового.

Ключові слова: римське приватне право, цивільні та трудові правовідносини, універсальні принципи, цивільні та трудові конфлікти.

The article is devoted to roman private law: the historical basis for resolving modern labor and civil conflicts, traditionally considered one of the most important components of legal culture, which formed the basis of modern European and world legal systems. Its institutions and principles have become not only a historical heritage, but also an effective tool for understanding and solving current problems in the field of civil and labor relations. The article carries out a comprehensive analysis of the key provisions of Roman law, in particular the norms that regulated property, obligations, contracts and methods of protecting rights, in order to identify their relevance for modern legal practice. Special attention is paid to the comparison of historical approaches to conflict resolution with modern mechanisms for regulating civil and labor disputes. We would like to emphasize that Roman law laid down universal principles of equality of parties, freedom of contract and justice, which still remain basic guidelines in resolving conflicts between subjects of civil and labor relations. It is shown that Roman lawyers developed a systematic approach to conflict resolution, which combined formal certainty with flexibility in the application of norms. The article also examines the importance of Roman law for the development of labor relations, since even in antiquity there were legal structures that regulated the work of employees, the liability of employers, and the protection of the interests of employees. This makes it possible to trace the historical evolution of labor norms and understand their modern interpretation.

It is concluded that the appeal to Roman private law is not only a historical and legal study, but also has practical significance for improving modern mechanisms for resolving civil and labor conflicts. Judicial practice is based on the balance of interests of the employer and employee, which has its roots in the Roman concepts of equality and good faith. Roman law became the historical basis for the formation of modern codes, in particular the Civil and Labor Codes.

Key words: roman private law, civil and labor relations, universal principles, civil and labor conflicts.

© Аргат Я.П., Єфремова І.І., Ломакіна І.Ю., Ностіна О.І., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми. Сучасне суспільство стикається з численними викликами у сфері цивільних та трудових правовідносин: від захисту прав власності й договірних зобов'язань до врегулювання трудових спорів та забезпечення балансу інтересів між роботодавцем і працівником. Попри розвиток національних правових систем та міжнародних стандартів, багато конфліктів залишаються невирішеними або вирішуються неефективно через прогалини у законодавстві, складність правозастосування та різні підходи до тлумачення норм. У цьому контексті особливого значення набуває звернення до історичних витоків права, зокрема до римського приватного права, яке стало фундаментом для більшості сучасних правових систем Європи та світу. Римське право виробило універсальні принципи – справедливості, добросовісності, рівності сторін, захисту слабшої сторони у правовідносинах, що й сьогодні залишаються актуальними. Проте проблема полягає у недостатньому використанні цих принципів у сучасній практиці вирішення цивільних і трудових конфліктів, а також у відсутності системного аналізу їхнього потенціалу для вдосконалення сучасного законодавства.

Таким чином, постає наукова проблема: як історичні засади римського приватного права можуть бути інтегровані у сучасні правові механізми для ефективного вирішення цивільних і трудових спорів, та які саме принципи римського права здатні забезпечити баланс інтересів сторін у сучасних умовах.

Мета дослідження – є з'ясування значення та практичного потенціалу римського приватного права як історичної основи для вдосконалення сучасних механізмів вирішення цивільних і трудових конфліктів, а також виявлення тих принципів і правових конструкцій, які можуть бути інтегровані у сучасне законодавство та правозастосовну практику з метою забезпечення балансу інтересів сторін, підвищення ефективності правового регулювання та зміцнення засад справедливості й добросовісності у суспільних відносинах.

Стан опрацювання проблематики римського приватного права свідчить, що воно розглядається як фундамент сучасних цивільних і трудових відносин, про що писали українські дослідники О. Майданик та В. Рабінович. Європейські правознавці, зокрема Р. Циммерман та Ф. Віагер, підкреслюють універсальність римських інститутів договору й власності для вирішення сучасних конфліктів. У працях О. Скакун та М. Погребняка акцентується, що без розуміння римської правової спадщини неможливо адекватно застосовувати принципи добросовісності та справедливості у сучасному праві.

Виклад основного матеріалу. Римське право розвивалося в умовах гострої соціальної боротьби, де було потрібно часто жертвувати різними речами, щоб зберегти найкраще. За одним відомим словом, римляни «тричі змінювали світ». Перший раз – через легіони, другий – через християнство, третій – через право.

Римське право класичного періоду, зведене в ступінь «писаного розуму» (*ratio scripta*), широко прийнято феодальними державами Західної Європи.

Воно дотепер лежить в основі багатьох інститутів сучасного капіталістичного права. У середовищі багатьох конкретних відносин, що виникали між людьми, які виробляли товари, римські юристи змогли виділити найзагальніші, найабстрактніші форми. До всього цього додамо тисячолітній розвиток, тисячолітню корекцію і ми отримаємо відповідь на те, чому римське право вийшло за межі своєї епохи, стати явищем загальним історичним значенням. Римське право займає в історії людства виняткове місце: воно пережило народ, що створив його, і двічі підкорило собі світ [2].

Правова система Стародавнього Риму, яка спочатку використовувалася в Римі, а потім поширювалася на всю Римську імперію, має великий вплив на сучасні правові

системи. Найбільші світові правові системи, зокрема система цивільного права в Європі, були побудовані на основі ідей римського права, як безпосередньо так чи опосередковано. Розвиток римського права охоплює більш тисячі років, і цей процес проходив через різні етапи. Серед найважливіших етапів – створення *Corpus Juris Civilis* (529–534 рр. н. е.), яке розроблялося під керівництвом імператора Юстиніана (бл. 482–565 рр. н. е.). Цей збірник правових текстів став відомою спадщиною в історії права. Вплив римського права можна помітити в сучасних національних правових системах, переважно в таких аспектах: вплив на філософію права; вплив на процес правотворення; вплив на формування правової свідомості; вплив на становлення загальної правової культури юриста, особливо в сфері приватного права. Римське право, з його основоположними та унікальними принципами, отримало визнання за свій внесок у розвиток правової науки та юриспруденції. З часом ці принципи стали не лише історичною спадщиною, але й основою для становлення і розвитку сучасних юридичних систем [1, с. 42].

У римському приватному праві принципи добросовісності та справедливості грали особливу роль у розумінні та виконанні зобов'язань, вимагаючи від сторін чесної поведінки. Повага до укладених договорів означала, що домовленості мають бути виконані. Відповідальність за порушення з'являлася лише у випадку наявності вини та виражалася у відшкодуванні збитків, що стало основою для подальшого розвитку цивільних правових систем.

Принцип добросовісності (*Bona Fides*) вимагав від сторін договору діяти чесно, сумлінно та розумно, не зловживаючи своїми правами і не порушуючи очікувань іншої сторони, що впливають із договору. Судді використовували цей принцип для тлумачення нечітких умов, доповнення договорів та встановлення справедливих наслідків, навіть якщо це не було прямо прописано. Принцип справедливості (*Aequitas*) доповнював строгість цивільного права, дозволяючи судді коригувати застосування норм для досягнення справедливого результату в конкретному випадку. Був інструментом для пом'якшення формалізму, запобігання недобросовісним діям та забезпечення рівноваги інтересів сторін. Повага до договору (*Pacta Sunt Servanda*) фундаментальний принцип, що означає: укладені договори мають виконуватися; обіцянки слід дотримуватися. Договори укладалися в певних формах і вважалися «законом» для сторін. Вплив справедливості (*aequitas*) дозволяв відступити від буквального виконання, якщо воно призводило до очевидної несправедливості. Відповідальність за порушення (*culpa*) – вина (*culpa*), що включала умисел (*dolus*) та необережність (*negligentia*), була головною підставою для відповідальності. Найпоширенішою мірою було відшкодування збитків (*damnum*), понесених постраждалою стороною. Використовувалися спеціальні позови (наприклад, *actio legis Aquiliae* для відшкодування шкоди майну) і у деяких випадках, крім збитків могли вимагатися інші дії. Ці принципи закладені римським правом стали основою для сучасного цивільного права, підкреслюючи важливість чесності, справедливості та обов'язковості виконання зобов'язань.

Водночас зазначаємо, що здатність людини бути суб'єктом права не є її біологічною власністю. Людина може бути наділена цією здатністю, обмежена в ній або взагалі її позбавлена. Здатність особи бути суб'єктом права називається правоздатністю. У Римі суб'єктами права визнавалися тільки вільні люди. У Давньому Римі для визнання її юридичною особистістю (особою) було недостатньо простого фізичного існування. Для того щоб індивіду була надана правоздатність, необхідно було, щоб його положення відповідало трьом станам: стану свободи (*status libertatis*), стану громадянства (*status civitatis*), сімейному стану (*status familiae*). Стан свободи (*status*

libertatis) означав, що людина є вільною, а не рабом. Стан громадянства (*status civitatis*) вказував, що людина є римським громадянином, а не чужоземцем. Сімейний статус відображав незалежність особи у сімейних справах. Зміст правоздатності – це сукупність прав, носієм яких здатна бути особа. Момент, коли виникає правоздатність для набуття правоздатності перш за все необхідно, щоб людина існувала фактично, а правоздатності особа набуває з моменту її народження.

Джерела римського права не містять поняття, подібного до сучасного розуміння дієздатності. Проте видно, що для участі у правовідносинах особі недостатньо було мати лише правоздатність, вона повинна бути здатною виконувати певні дії, які мають юридичні наслідки. Римляни визнавали дієздатність у галузі приватного права за фізичними особами незалежно від того, мають вони юридичну правоздатність чи ні. Саме тому укладати договори могли особи, які не володіли повною правоздатністю чи не мали її взагалі, наприклад підвладний батькові син або раб. Особливістю цих договорів було те, що все одержане за ними належало правоздатній особі, тобто *pater familias*. Обсяг дієздатності залежав від кількох чинників, зокрема: віку, статі, хвороби, негідної поведінки особи тощо. Дієздатність людини наставала не з народжувалася, а починалася з моменту досягнення певного віку. За віковим критерієм особи розділяли на абсолютно недієздатних (дітей до 7 років), обмежено дієздатних (хлопчиків від 7 до 14 років, дівчат – від 7 до 12 років) та дієздатних (чоловіків з 14, жінок – з 12 років). Також хвороба або фізичні вади могли впливати на обсяг дієздатності людини [3].

Дослідимо римські інститути що стали фундаментом сучасного цивільного права. Римське право заклало основи сучасного цивільного права через три ключові інститути: договірні відносини, деліктні зобов'язання та речові права. Вони визначили правила укладання угод, відповідальність за шкоду та структуру власності, які й сьогодні лежать в основі правових систем. Отже, у Римі договір розглядався як юридично зобов'язкове зобов'язання, що виникає з угоди сторін. Існували такі види договорів, як вербальні (усні, наприклад, *stipulatio*), літеральні (письмові записи), реальні (передача речі, наприклад, позика), консенсуальні (угода без формальностей, наприклад, купівля-продаж). Тому принцип свободи договору, зобов'язковість виконання та захист добросовісної сторони стали фундаментом сучасного цивільного права. Деліктні зобов'язання (*obligationes ex delicto*): делікт – це приватне правопорушення, що завдає шкоди іншій особі, його основні види (*furtum* – крадіжка, *iniuria* – образа чи тілесне ушкодження, *damnum iniuria datum* – пошкодження майна (закон Аквілія, 287 р. до н.е.)). Їх особливість полягала в тому що, відповідальність носила приватний характер – потерпілий сам подавав позов проти винного. Ідея компенсації шкоди та цивільної відповідальності за правопорушення стала основою сучасного деліктного права. І речові права (*iura in re*) – це права особи безпосередньо на річ, незалежно від інших осіб. Основні інститути: *dominium* – право власності, *servitutes* – сервітути (право користування чужою річчю, наприклад, прохід через ділянку), *usufructus* – право користування і отримання плодів від чужої речі. Концепція абсолютного права власності та обмежених речових прав (сервітути, застави) збереглася у сучасних цивільних кодексах.

Таким чином, договірні відносини стали основою сучасних контрактів, угод та комерційного права, деліктні зобов'язання трансформувалися у систему цивільної відповідальності, механізми відшкодування шкоди та страхове право і речові права заклали фундамент права власності, інститутів сервітутів, іпотеки та оренди. Римське право постало універсальною матрицею, рецепційованою європейськими правовими системами й більшістю сучасних держав.

Надалі проаналізуємо римські приватно-правові конструкції та їхній вплив на трудові відносини. У римському праві договір найму праці (*locatio-conductio operarum*) був консенсуальним контрактом, який став передтечею сучасного трудового договору. Він визначав взаємні зобов'язки: працівник мав сумлінно виконувати роботу, а наймач – виплачувати винагороду та забезпечувати належні умови.

Договір найму праці (*locatio-conductio operarum*) – це угода, за якою одна сторона (працівник) зобов'язувалася надати свою працю, а інша (наймач) оплатити її. Договір був консенсуальним, тобто виникав з моменту досягнення згоди сторін без потреби у формальних діях, предметом договору була особиста праця, що не вимагала високої кваліфікації (наприклад, фізична робота). Зобов'язки працівника: виконувати роботу сумлінно та якісно, відповідно до домовленості, дотримуватися умов договору, не ухилятися від виконання, нести відповідальність за шкоду заподіяну через недбалість чи неналежне виконання.

Зобов'язки наймача: виплатити винагороду у встановлений термін, забезпечити можливість виконання роботи (надати інструменти, матеріали, доступ до місця), відповідати за шкоду, якщо вона виникла через неналежні умови праці.

Попередність трудового договору: у сучасному праві трудовий договір встановлює ті самі принципи – зобов'язок працівника виконувати роботу та зобов'язок роботодавця виплачувати зарплату. Ключова відмінність полягає в тому що у Римі трудовий договір мав більш особистий характер і не включав соціальні гарантії (страхування, охорона праці), які тепер є необхідною частиною сучасного трудового права. Принцип взаємності зобов'язків та оплати праці зберігся і розвинувся у європейських правових системах [4].

Римські правові принципи – такі як *pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися), *nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet* (ніхто не може передати більше прав, ніж має сам), та *audiatur et altera pars* (слухати слід обидві сторони) – активно застосовуються у сучасних цивільних спорах, формуючи основу договірної права, права власності та процесуальних гарантій.

Дослідимо вплив римського права на сучасні цивільні та трудові спори. Договірне право: принцип *pacta sunt servanda* лежить в основі сучасних контрактних відносин. Суд при вирішенні спорів виходить із того, що укладений договір є зобов'язковим для сторін, якщо він не суперечить закону. Це забезпечує стабільність цивільного обороту та захист добросовісних учасників. Право власності: принцип *nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet* застосовується у спорах щодо купівлі – продажу майна. Наприклад, якщо продавець не є власником речі, він не може передати покупцеві право власності. Цей принцип гарантує захист прав законного власника. Процесуальні гарантії: *audiatur et altera pars* – фундамент сучасного цивільного процесу. Суд зобов'язаний вислухати обидві сторони, забезпечуючи баланс і справедливість. Це відображено у принципах змагальності та рівності сторін у суді. Поділ права: римське право заклало основу розмежування між публічним і приватним правом, що й сьогодні визначає структуру сучасних правових систем. Римське право не є лише історичною спадщиною – воно живе у сучасних цивільних спорах, забезпечуючи сталість правових норм, захист власності та справедливість процесу. Його принципи стали універсальними й інтегровані у більшість європейських правових систем, включно з українською.

Основні римські принципи, що впливають на трудові спори. *Pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися), трудовий договір як і будь-який інший, є зобов'язковим для сторін. У спорах щодо збільшення чи зміни умов праці суди виходять із того, що домовленості мають виконуватися, якщо вони не суперечать закону. *Audiatur et altera*

pars (слухати слід обидві сторони) у трудових конфліктах суд зобов'язаний вислухати як працівника, так і роботодавця, це і забезпечує принцип змагальності та рівності сторін у процесі.

Favor laboratoris (захист працівника як слабшої сторони) хоча цей принцип сформувався пізніше, він має коріння у римській ідеї справедливості (aequitas) у сучасному праві він проявляється як перевага у тлумаченні норм на користь працівника. Nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet (ніхто не може передати більше прав, ніж має сам) у трудових відносинах це означає, що роботодавець не може вимагати від працівника більше, ніж передбачено законом чи договором. Римські правові принципи залишаються живими у трудових конфліктах забезпечуючи баланс між інтересами працівника та роботодавця. Вони формують фундамент сучасного трудового права від обов'язковості договорів до процесуальних гарантій справедливого розгляду спорів.

Висновки. Римське приватне право стало фундаментом сучасних цивільних і трудових відносин, адже його принципи не лише визначили структуру право-

вих систем Європи, а й продовжують діяти у вирішенні конфліктів сьогодні. Цивільні спори: принцип *pacta sunt servanda* забезпечує обов'язковість договорів, *nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet* гарантує захист права власності, *audiatur et altera pars* закріплює процесуальну справедливість. Трудові конфлікти: ідея *aequitas* (справедливості) трансформувалася у сучасний принцип захисту слабшої сторони (працівника). Трудові договори розглядаються як рівноправні угоди, але з урахуванням соціальної функції права. Судова практика спирається на баланс інтересів роботодавця і працівника, що має коріння у римських концепціях рівності та добросовісності.

Римське право стало історичною основою для формування сучасних кодексів, зокрема Цивільного та Трудового. Його універсальні принципи – стабільність договорів, захист власності, рівність сторін залишаються актуальними й у XXI столітті. Отже, римське приватне право – це не лише пам'ятка історії, а живий інструмент сучасної юриспруденції, що забезпечує справедливе вирішення цивільних і трудових конфліктів, зберігаючи спадкоємність правової культури від античності до сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В. О. Історичний розвиток теорії держави і права як науки. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доп. Всеукр. наук. – практ. конф. Вінниця: ХНУВС, 2023. с. 42–44.
2. Римське право: зміст, поняття та значення в історії : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9262/> (дата звернення: 12.12.2025).
3. Поняття правоздатності та дієздатності римських громадян : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/8244636/page/3/> (дата звернення: 12.12.2025).
4. Договір найму : веб-сайт. URL: Договір найму – Римське право – Підручники для студентів онлайн (дата звернення: 12.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025